

УДК 159.923.2:658.3:005.95/.96:616.89:615.851

ЗАЛЕЖНА ПОВЕДІНКА ЯК ПРОЯВ І ПАТОГЕНЕТИЧНИЙ ЧИННИК ПОРУШЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я У ЧЛЕНІВ РОДИН, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ СПІЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Маркова А.С., старший лаборант
кафедри сексології,
медичної психології, медичної і психологічної реабілітації
Харківська медична академія післядипломної освіти

Робота спрямована на здійснення аналізу змісту та клінічних проявів залежної поведінки в осіб, залучених батьками до роботи у сімейному бізнесі, для підтвердження гіпотези щодо деформації особистісного та поведінкового реагування у випадку примусу до участі другого покоління власників у спільному бізнесі та ідентифікації можливих мішеней їх психокорекції. Залежно від мотивації участі дітей у сімейному бізнесі виявлено такі типи поведінкового реагування: адекватно-незалежний – у осіб, які були задіяні в родинному бізнесі за власним бажанням; деформовано-залежний інтрапсихічно-афективний – у осіб, які займалися батьківською справою за пасивною згодою та з мотивацією пристосування; протестно-контрзалежний інтерпсихічно-агресивний – у осіб, які брали участь у справі примусово, вимушено підкоряючись батьківській волі. Результати проведеного дослідження можуть використовуватись у розробці системи заходів психокорекції та психологічної підтримки членів родини, які займаються спільним бізнесом.

Ключові слова: залежна поведінка, адиктивна поведінка, міжособистісна залежність, сімейний бізнес, мотивація, психологічне здоров'я.

Робота направлена на анализ содержания и клинических проявлений зависимого поведения у лиц, привлеченных родителями к работе в семейном бизнесе, для подтверждения гипотезы о деформации личностного и поведенческого реагирования в случае принуждения к участию в совместном бизнесе и идентификации возможных мишеней их психокоррекции. В зависимости от мотивации участия детей в семейном бизнесе выявлены следующие типы поведенческого реагирования: адекватно-независимый – у лиц, принимавших участие в совместном деле по осознанному желанию; деформированно-зависимый интрапсихически-аффективный – у лиц, занимавшихся родительским бизнесом по пассивному согласию и с мотивацией приспособления; протестно-контрзависимый интерпсихически-агрессивный – у лиц, принимавших участие в деле принудительно, вынужденно подчиняясь родительской воле. Результаты проведенного исследования могут быть использованы при разработке системы мер психокоррекции и психологической поддержки членов семьи, которые занимаются совместным бизнесом.

Ключевые слова: зависимое поведение, аддиктивное поведение, межличностная зависимость, семейный бизнес, мотивация, психологическое здоровье.

Markova A.S. DEPENDENT BEHAVIOR AS MANIFESTATIONS AND PATHOGENETIC FACTOR OF THE DEFECT OF PSYCHOLOGICAL HEALTH IN FAMILY MEMBERS, WHO ARE INVOLVED IN JOINT BUSINESS

The work is aimed at analyzing the content and clinical manifestations of the dependent behavior in individuals involved in the family business, to confirm hypotheses about the deformation of personal and behavioral responses in case of compulsory involvement of the second generation of owners to work in a family business, and to identify possible aims of correction. Depending on the motivation of children in family business the following types of reactions were discovered: Adequate-independent type – persons who take part in family business by their own will; Misshapen-dependent intrapsychical-affective type – persons who take part in family business by the passive consent and trimmer-motivation; Protest – counterdependent interpsychically-aggressive type – persons who take part in family business by their parents will, who is forced to do it. Results of research could be used for developing of the complex of activities of psycho-correction and psychological support of family members who runs common business.

Key words: dependent behavior; addictive behavior; interpersonal relationship, family business, motivation, mental health.

Постановка проблеми. Сімейні компанії – найстаріша та найпоширеніша форма організації бізнесу у світі, вони відіграють ключову роль у багатьох економіках: в Іспанії сімейними є близько 75% компаній, їх внесок у ВВП становить 65%; у країнах Латинської Америки внесок сімейних ком-

паній у ВВП становить приблизно 60%; у США сімейними є від 80 до 90% усіх підприємств [1, 2].

За даними вітчизняних джерел, 70% суб'єктів підприємницької діяльності в Україні належать до сімейного типу. Отже, сімейне підприємництво відіграє життєво

важливу роль у підтримці економік багатьох країн, забезпечуючи до 95% ВВП і також ріст зайнятості населення, надаючи не менш ніж 50% усіх робочих місць [3].

Разом із тим, тільки близько 30% сімейних підприємств продовжують свою діяльність після переходу управління до спадкоємців у другому поколінні. З них тільки 12% життєздатні у третьому поколінні, і тільки близько 3% усіх сімейних підприємств продовжують працювати і у четвертому поколінні [1].

Експерти вважають, що головна причина цих невдач – проблема зміни поколінь та передачі бізнесу від батьків до дітей, що є однією із найвагоміших причин, які можуть спровокувати кризу сімейної системи, що призведе не тільки до порушення взаємодії на різних рівнях її функціонування, а й до краху родинного бізнесу [1]. При цьому, на їх думку науковців, найпоширенішою помилкою покоління батьків є здійснення тиску – відкритого чи прихованого – на молодше покоління, щоб останнє перейняло роль лідерів на фірмі [4].

У багатьох випадках діти взагалі відмовляються увійти до родинного бізнесу та продовжити батьківську справу. Спроби батьків визначити життєвий шлях дитини в дорослому житті часто викликають її невдоволення, опір та протестні реакції, що можуть проявлятися як окремі ознаки дезадаптації або виражені риси делінквентної, залежної чи аутоагресивної поведінки.

Проте до теперішнього часу цілеспрямованого вивчення внутрішньосімейних відносин у родинах, що займаються спільним бізнесом, не проводилось, у той час як проблема здоров'я сім'ї в родинах, які володіють приватним бізнесом, на сьогодні набуває актуальності, яка буде зростати залежно від старіння першого покоління засновників українських підприємств. При цьому відсутність наукових досліджень з цієї тематики унеможлиблює перспективу адекватного її вирішення.

Постановка завдання. Метою роботи є здійснення аналізу змісту та клінічних проявів залежної поведінки в осіб, залучених батьками до роботи у сімейному бізнесі, для підтвердження гіпотези щодо деформації особистісного та поведінкового реагування у випадку примусу до участі другого покоління власників у спільному бізнесі та ідентифікації можливих мішеней їх психокорекції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом 2014–2016 рр. на базі медичного і психологічного центру «Айва» (м. Київ) із дотриманням принципів біоетики та деонтології було комплексно об-

стежено членів 85 сімей, що займалися родинним бізнесом. Дизайн дослідження передбачав участь двох поколінь: батьків (засновників бізнесу) та їх повнолітніх дітей, які були залучені до справи. Групу засновників склали чоловіки віком від 43 до 59 років, середній вік – $51 \pm 3,1$ року. До групи другого покоління власників (дітей) увійшли молоді чоловіки віком від 23 до 29 років, середній вік – $25,5 \pm 1,7$ років.

Обстеження включало використання соціально-демографічного, клініко-психологічного та психодіагностичного методів, результати яких було піддано обробці методами математичної статистики.

За однойменним опитувальником І. Неупокоевої (2003) [5] було здійснено аналіз потреби у психологічній допомозі в обстежених. За допомогою спеціально розробленої анкети визначали мотивацію до праці в сімейній справі у молодшого покоління.

Висновок про наявність та вираженість у обстежених проявів залежної поведінки здійснювали на основі оцінки напруженості їх адиктивного статусу і з використанням AUDIT-подібних тестів, розроблених колективом авторів під керівництвом І. Лінського [6, 7]. Ця система дозволяє в єдиному вимірювальному масштабі оцінити тяжкість розладів, пов'язаних із різними об'єктами вживання хімічного або нехімічного походження: алкоголю, тютюну, кави або чаю, їжі, а також із сексуальною активністю, з трудовою діяльністю, з переглядом телепередач, із використанням мережі Інтернет, з азартними іграми (карти, рулетка тощо), з іграми на телеприставці та комп'ютерними іграми, із шопінгом та читанням. На думку авторів методики, у випадку визначення належності до поведінкових видів адикції термін «вживання» використовувався з певним відтінком умовності, адже мовні традиції не передбачають поєднань на кшталт «вживання» стосовно гри у карти або «вживання» телепередач, проте єдиний підхід до вивчення пристрастей і залежностей різного походження, реалізований у концепції адиктивного статусу, вимагав єдності термінології [8].

Враховуючи специфічність досліджуваної проблеми, окрім шаблонних проявів залежної поведінки у вигляді адиктивної реалізації, вивчали також наявність і вираженість міжособистісної залежності. Для цього із сучасного арсеналу психодіагностичних інструментів, що вимірюють кількісні та якісні характеристики даного феномену, нами було відібрано «Методику визначення міжособистісної залежності (тест профілю стосунків)» Р. Борнтшейна (2001) в адапта-

Таблиця 1
Порівняльний аналіз розподілу обстежених за діапазонами шкідливості вживання аддиктивних об'єктів (% ± m) та схильністю до залежності за різними об'єктами (сер. бал ± m)

Об'єкт ІПВ	Відносно безпечне вживання, 0 – 7 балів			Вживання зі шкідливими наслідками, 7 – 15 балів			Небезпечне вживання, 15 – 19 балів			Залежний стан, 20 і більше балів		
	А. к.	%±m	Сер.б.±m	А. к.	%±m	Сер. б.±m	А. к.	%±m	Сер. б.±m	А. к.	%±m	Сер.б.±m
Г1, n=32												
Робота	32	100**	2,3±0,36**	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шопінг	16	50,0±5,0	3,8±0,54	14	43,8±5,0	11,3±0,94	2	6,3±2,4	16,8±1,03	-	-	-
Телебачення	23	71,9±4,5	4,6±0,78	9	28,1±4,5	11,4±0,36	-	-	-	-	-	-
Читання	32	100	2,8±0,49	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Інтернет	3	9,4±2,9	4,2±0,95	9	28,1±4,5	12,3±0,69	16	50,0±5,0	18,1±1,12	4	12,5±3,3	24,9±1,08
Комп'ютерні ігри	-	-	-	5	15,6±3,6	12,7±0,87	20	62,5±4,8**	19,3±1,08	7	21,9±4,1	27,5±0,83
Азартні ігри	6	18,8±3,9	4,1±0,73	10	31,3±4,6	11,4±0,91	14	43,8±5,0*	17,8±0,95	2	6,3±2,4	25,5±0,77
Їжа	11	34,4±4,7	3,4±0,33	14	43,8±5,0	10,9±0,57	7	21,9±4,1	18,4±0,94†	-	-	-
Секс	3	9,4±2,9	4,4±0,57	10	31,3±4,6	9,5±0,83	15	46,9±5,0*	17,3±0,89	4	12,5±3,3	26,9±0,79†**
Чай, кава	7	21,9±4,1	4,7±0,75	11	34,4±4,7	8,6±0,57	13	40,6±4,9	16,8±0,79	1	3,1±1,7	22±0,78
Алкоголь	4	12,5±3,3	5,7±0,38	13	40,6±4,9	12,5±0,97	15	46,9±5,0**	18,7±1,10†**, **	-	-	-
Тютюн	7	21,9±4,1	5,8±0,88	9	28,1±4,5	11,7±1,01	10	31,3±4,6**	17,7±0,86**	6	18,8±3,9	24,3±1,02
Психостимулятори	7	21,9±4,1	3,3±0,50	10	31,3±4,6	10,8±0,78	15	46,9±5,0**	16,3±0,93	-	-	-
Канабіоїди	9	28,1±4,5	3,8±0,47	10	31,3±4,6	8,6±0,33	13	40,6±4,9**	17,5±0,68**	-	-	-
Седативно-снودійні	9	28,1±4,5	3,1±0,22	10	31,3±4,6	8,2±0,44	13	40,6±4,9*	16,1±1,05	-	-	-
Летючі розчинники	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Опійоїди	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Галюциногени	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Г2, n=21												
Робота	21	100,0**	3,1±0,56**	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Шопінг	8	38,1±4,9	4,7±0,96	11	52,4±5,0	13,4±0,37	2	9,5±2,9	17,9±0,97†	-	-	-
Телебачення	13	61,9±4,9	4,3±0,53	9	42,9±4,9	12,5±0,71	-	-	-	-	-	-
Читання	10	47,6±5,0	4,7±0,78	5	23,8±4,3	12,8±0,84	4	19,0±3,9*, **	18,2±0,86†**, **	2	9,5±2,9*	25,5±0,92†*, **
Інтернет	3	14,3±3,5	6,6±0,39	6	28,6±4,5	13,1±0,65	9	42,9±4,9	18,8±0,98†	4	19,0±3,9**	26,3±1,05†**
Комп'ютерні ігри	2	9,5±2,9	5,6±0,47	3	14,3±3,5	13,9±0,52	10	47,6±5,0**	19,8±1,04†	6	28,6±4,5	28,4±0,63†
Азартні ігри	5	23,8±4,3	4,3±0,39	7	33,3±3,7	12,7±1,03	6	28,6±4,5	19,4±0,59†*	3	14,3±3,5*	26,7±0,66†
Їжа	2	9,5±2,9	4,4±0,48	11	52,4±5,0	11,8±1,12	8	38,1±4,9*	17,4±1,07	-	-	-
Секс	6	42,9±2,9	3,7±0,62	7	33,3±3,7	10,4±0,88	6	28,6±4,5	18,1±0,94†	2	9,5±2,9	24,5±0,85

Чай, кава	3	14,3±3,5	4,9±0,75	5	23,8±4,3	9,9±0,62	7	33,3±3,7	18,8±0,85†**, **	6	28,6±4,5*	27,3±0,64†**, **
Алкоголь	7	33,3±3,7	4,5±0,98	4	19,0±3,9	13,9±0,91	10	47,6±5,0**	16,9±0,83**	-	-	-
Тютюн	2	9,5±2,9	5,9±0,74	5	23,8±4,3	12,4±0,52	6	28,6±4,5**	18,7±0,59†**, **	8	38,1±4,9*	27,1±0,99†**, **
Психостимулятори	10	47,6±5,0	4,2±0,78	7	33,3±3,7	10,7±0,26	4	19,0±3,9	17,9±0,66†**, **	-	-	-
Канабіюїди	8	38,1±4,9	4,4±0,56	5	23,8±4,3	8,7±0,85	8	38,1±4,9	19,4±1,03†**, **	-	-	-
Седативно-снодійні	11	52,4±5,0	4,8±0,73	6	28,6±4,5	10,5±0,72	4	19,0±3,9	16,4±0,79	-	-	-
Летючі розчинники	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Опіюїди	3	14,3±3,5	4,5±0,41	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Галюциногени	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ГЗ, n=32												
Робота	2	6,3±2,4**	6,7±0,12**	17	53,1±5,0**	10,6±1,18**	13	40,6±4,9**	17,3±1,11**	-	-	-
Шопінг	14	43,8±5,0	3,4±0,35	15	46,9±5,0	9,8±0,67	3	9,4±2,9	16,0±0,39	-	-	-
Телебачення	30	93,8±2,4	2,8±0,13	2	6,3±2,4	7,8±0,88	-	-	-	-	-	-
Читання	29	90,6±2,9	4,4±0,58	3	9,4±2,9	7,7±0,29	-	-	-	-	-	-
Інтернет	11	34,4±4,7	5,6±0,67	18	56,3±5,0	8,4±0,35	3	9,4±2,9†**, **	17,4±1,04	-	-	-
Комп'ютерні ігри	10	34,4±4,7	6,8±0,44	18	56,3±5,0	8,9±0,66	4	12,5±3,3	16,5±1,02	-	-	-
Азартні ігри	31	96,9±1,7	3,2±0,83	1	3,1±1,7	8,3±0,52	-	-	-	-	-	-
Їжа	22	68,8±4,6	2,7±0,67	8	25,0±4,3	8,2±0,76	1	3,1±1,7	16,0±0,69	-	-	-
Секс	27	84,4±3,6	2,3±0,55	5	15,6±3,6	9,5±0,87	-	-	-	-	-	-
Чай, кава	26	81,3±3,9	2,4±0,61	5	15,6±3,6	8,8±0,51	1	3,1±1,7	16,0±0,87	-	-	-
Алкоголь	11	34,4±4,7	2,9±0,78	17	53,1±5,0	9,4±0,94	4	12,5±3,3	16,2±0,69	-	-	-
Тютюн	15	46,9±5,0	3,3±0,90	16	50,0±5,0	8,8±0,38	1	3,1±1,7	16±0,78	-	-	-
Психостимулятори	4	12,5±3,3	2,2±0,04	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Канабіюїди	5	15,6±3,6	2,7±0,33	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Седативно-снодійні	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Летючі розчинники	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Опіюїди	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Галюциногени	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Примітка. * - достовірність розбіжностей показників між групами Г1 і Г2 дорівнює від $p \leq 0,01$ до $p \leq 0,05$
 † - більше значення середнього показника вираженості порівняно між групами Г1 і Г2
 ** - достовірність розбіжностей показників між ГЗ та Г1 або Г2 дорівнює $p \leq 0,05$

ції О. Макушиної (2006) [9, 10], «Методику діагностики співзалежності» Б. Уайндхолда, адаптовану О. Кочаряном, Є. Фроловою, І. Гуртовою для чоловічої вибірки (2009) [11, 12] та «Опитувальник діагностики стилю міжособистісних стосунків» О. Кочаряна, Є. Фролової, І. Бару (2015) [10, 13]. Ці методики обрані нами як такі, що, на думку експертів [10], мають достатній рівень оцінювання всіх компонентів міжособистісних відносин – емоційного, когнітивного, поведінкового та мотиваційного.

Математико-статистична обробка результатів дослідження проводилась із використанням пакетів спеціалізованого програмного забезпечення (SPSS 12.0 for Windows, Excel) за допомогою критеріїв перевірки статистичних гіпотез [14].

Розподіл обстежених за потребою у психологічній допомозі дозволив згрупувати обстежених таким чином. Високий рівень потреби у психологічній допомозі визнали 44 респонденти з молодого покоління (51,8%); середній рівень – 5 осіб із батьків (5,9%) та 9 із дітей (10,6%); 80 із батьків (94,1%) та 32 з дітей (37,6%) не бачили необхідності у психологічній допомозі.

При визначенні провідної мотивації участі у спільному бізнесі із загальної кількості мотивів, що спонукали до участі дітей у батьківській справі, нами виділено три основних ($p < 0,01$), які характеризували окреслені тенденції:

а) вимушене підкорення батьківській волі із внутрішнім прихованим спротивом (32 особи, 37,6%);

б) пасивна згода та пристосування (21 особа, 24,7%);

в) щире бажання молодшого покоління (32 особи, 37,6%).

Подальший аналіз отриманих даних дозволив установити прямий тісний кореляційний зв'язок між мотивацією до участі в родинному бізнесі та потребою у психологічній допомозі ($r \geq 0,7$); розбіжності показників батьків між групами становили $p < 0,01$; розбіжності показників дітей між групами – $p < 0,05$.

Респонденти молодшого покоління, що брали участь у батьківській справі за власним бажанням (32 особи, 100%), демонстрували відсутність необхідності психологічної допомоги (32 особи, 100%). Їх батьки також характеризувались відсутністю показань для психологічної допомоги (32 особи, 100%).

В осіб 2-го покоління бізнесу серед тих, хто брав участь у ньому за пасивною згодою та пристосувальною мотивацією (21 особа, 100%), у 7 осіб (33,3%) встановлена середня, а у 14 осіб (66,7%) – висока

потреба у психологічній допомозі. Їх батьки характеризувались відсутністю прагнення до отримання психологічної допомоги (18 осіб, 85,7%; лише 3 особи, що становить 14,3%, визнали середню потребу).

Серед залучених до родинного бізнесу за примусом батьків (32 особи, 100%), 30 осіб (93,8%) визнали високу, а 2 особи (6,2%) – середню потребу у психологічній допомозі. Серед їх батьків переважна більшість респондентів не визнавала потреби у психологічній допомозі (30 осіб, 93,8%), пояснюючи це недовірою до психологічного консультування та небажанням марної витратувати час.

Враховуючи отримані результати, дослідження особливостей залежної поведінки у осіб 2-го покоління власників бізнесу з різною мотивацією до участі в сімейній справі проводилось нами серед обстежених трьох виділених груп: респонденти, які брали участь у роботі за умови вимушеного підкорення, були розглянуті нами як група 1 (Г1); особи, участь яких у сімейному бізнесі була зумовлена їх пасивною згодою та пристосуванням, склали групу 2 (Г2); обстежені, які за власним бажанням працювали разом із батьками, увійшли до групи 3 (Г3).

Вивчення напруженості адиктивного статусу на основі порівняльного аналізу розподілу обстежених за діапазонами шкідливості вживання адиктивних об'єктів та схильністю до залежності за різними об'єктами довело наступне (табл. 1).

Респонденти Г1 і Г2 мали достовірно вищі характеристики напруженості адиктивного статусу, порівняно з особами Г3 ($p \leq 0,05$). Між обстеженими Г1 і Г2 також установлені достовірні відмінності щодо вибору адиктивних об'єктів та вираженості схильності до залежної поведінки (від $p \leq 0,01$ до $p \leq 0,05$).

Отже, ознаки напруженості адиктивного статусу хоча б за одним об'єктом із кластерів поведінкової (користування мережею Інтернет, комп'ютерними або азартними іграми, шопінг, перегляд телебачення, читання, робота), фізіологічної (їжа, чай/кава, секс) або хімічної (алкоголь, тютюн, психостимулятори, канабіноїди, седативно-снодійні) залежності були притаманні усім респондентам Г1 і Г2.

Небезпечне вживання або залежний стан від користування мережею Інтернет було характерним для 62,5% осіб Г1 і 61,9% Г2; залежність на небезпечному рівні від комп'ютерних ігор мала місце у 84,4% осіб Г1 і 76,2% Г2, від азартних ігор – у 50,1% осіб Г1 і 42,9% Г2, від шопінгу – у 6,3% осіб Г1 і 9,5% осіб Г2 (достовірних розбіжностей у розпов-

сюдженні та вираженості адиктивних проявів за даними об'єктами у респондентів Г1 і Г2 не встановлено). Телебачення у якості об'єкта адикції не розглядав жодний респондент, для осіб Г1 не була характерною і захопленість читанням. Серед обстежених Г2 у 19% діагностовано небезпечний рівень (середня вираженість – 18,2 бали), а у 9,5% – залежний стан захоплення художньою літературою переважно стилю «фентезі» (середня вираженість 25,8 – балів).

Із переліку поведінкових адикцій звертав на себе увагу факт абсолютної незацікавленості роботою осіб Г1 і Г2, на відміну від обстежених Г3, у яких середня вираженість схильності до захоплення роботою була достовірно вищою (Г1 – 2,3 бали; Г2 – 3,1 бала, Г3 – 6,7 балів у діапазоні безпечної поведінки), а у 40% встановлені ознаки працеголізму (середній показник – 17,3 балів) ($p \leq 0,05$). Серед інших об'єктів поведінкової адикції в осіб Г3 зустрічались поодинокі випадки небезпечного захоплення шопінгом (9,4%, вираженість 16,0 балів), мережею Інтернет (9,4%, вираженість 17,4 бали), комп'ютерними іграми (12,5%, вираженість 16,5 балів).

Залежність або небезпечний рівень захоплення сексом було виявлено у більшій кількості осіб Г1, порівняно з Г2 (59,4% і 38,1% відповідно, $p \leq 0,05$); вживання їжі та чаю / кави – навпаки, у більшій кількості осіб Г2, порівняно з Г1 (їжа: 21,9% осіб Г1 і 38,1% Г2, $p \leq 0,05$; чай / кава: 43,7% осіб Г1 і 61,9% Г2, $p \leq 0,05$). Вираженість схильності до фізіологічної адикції була також вищою серед осіб Г2, порівняно з Г1 (достовірні відмінності спостерігались за вживанням чаю/кави в діапазоні небезпечного вживання – 16,8 балів у Г1 проти 18,8 балів Г2; залежності – 22 бали у Г1 проти 27,3 балів у Г2, $p \leq 0,05$).

Небезпечний рівень або залежний стан від вживання тютюну (тютюнопаління) був притаманний 50,1% серед Г1 і 66,7% Г2 ($p \leq 0,01$). Варто зазначити, що за іншими адиктивними об'єктами хімічного походження (алкоголь, психостимулятори, седативно-снодійні препарати та канабіноїди) станів із клінічно окресленими проявами залежності серед обстежених не встановлено, однак, небезпечний рівень вживання виявлено у питомої ваги респондентів, серед яких (окрім залежних від алкоголю) переважали особи Г1. Так, небезпечний рівень вживання алкоголю було виявлено у 46,9% осіб Г1 і 47,6% Г2, психостимуляторів – у 46,9% осіб Г1 і 17,9% Г2 ($p \leq 0,05$), канабіноїдів – у 40,6% осіб Г1 і 19,4% Г2 ($p \leq 0,05$), седативно-снодійних – у 40,6% осіб Г1 і 19,0% Г2 ($p \leq 0,05$).

Незважаючи на меншу кількість осіб із небезпечним рівнем вживання адиктивних об'єктів хімічної природи серед Г2, середні показники вираженості схильності до залежності від них між особами Г1 і Г2 практично не відрізнялись, що свідчило про більшу вираженість її серед обстежених Г2, порівняно з Г1, за рахунок меншої кількості осіб із Г2 зі схильністю до залежної поведінки за хімічними об'єктами. Винятками стали показники схильності до небезпечного вживання алкоголю, що були вищими серед осіб Г1 (18,7 проти 16,9 балів, $p \leq 0,05$). За усіма іншими хімічними адикціями схильність до залежної поведінки була вищою серед обстежених Г2 (наприклад, за тютюном середній показник у діапазоні небезпечного вживання склав: Г1 – 17,7 балів, Г2 – 18,7 балів ($p \leq 0,01$), а в діапазоні залежності: Г1 – 24,3 бали проти Г2 – 27,1 бал ($p \leq 0,05$); за психостимуляторами (у діапазоні небезпечного вживання): Г1 – 16,3 балів проти Г2 – 17,9 балів, $p \leq 0,01$; за канабіноїдами (діапазон небезпечного вживання: Г1 – 17,5 балів проти Г2 – 19,4 бали, $p \leq 0,05$). Серед осіб Г3 виявлені поодинокі випадки небезпечного вживання алкоголю (12,5%, середня вираженість 16,2 балів) та тютюну (3,1%, середня вираженість 16 балів).

Отже, у результаті вивчення адиктивного статусу встановлено його напруженість в осіб Г1 і Г2, на відміну від обстежених Г3.

Поведінкові адикції були притаманні більшості осіб як Г1, так і Г2 (окрім надмірного захоплення роботою), однак їх видова вираженість була більшою серед осіб Г2. Фізіологічні адикції зустрічались майже у половини осіб Г1 і Г2 (серед Г1 мала місце більша кількість осіб із сексуальною адикцією, а серед Г2 – із залежністю від вживання чаю/кави), а вираженість їх була значнішою в осіб Г2. Хімічні аддикції було зареєстровано приблизно у половини респондентів Г1 і Г2, причому вираженість адиктивної схильності до алкоголю була вищою в осіб Г1, а тютюну, психостимуляторів та канабіноїдів – у осіб Г2.

Для осіб Г3 була властива відсутність напруженості адиктивного статусу, проте у 40% виявлено надмірне захоплення роботою на рівні небезпечних, клінічно неокреслених проявів.

Вивчення залежності у міжособистісних стосунках за допомогою «Методики визначення міжособистісної залежності (тест профілю стосунків)» Р. Борнтшейна в адаптації О. Макушиної привело до наступних результатів (табл. 2). Варто відзначити, що міжособистісна залежність трактується автором методики як поліпараметричне

явище, котре може проявлятися у трьох варіантах, два з яких є патологічними, із різним змістовним наповненням та значним руйнівним впливом як на особистісну, так і на міжособистісну сфери функціонування індивіда.

У осіб Г1 встановлено низький рівень здорової залежності (середній показник – 14 балів), помірний рівень деструктивної надзалежності (23 бали) та високий – дисфункціонального відокремлення (46 балів). Особи Г2, як і Г1, мали низький рівень здорової залежності (12 балів), проте помірний рівень дисфункціонального відокремлення (29 балів) та високий – деструктивної надзалежності (43 бали). Обстежені Г3 продемонстрували низькі рівні деструктивної надзалежності (11 балів) та дисфункціонального відокремлення (15 балів), натомість у них виявлено високий рівень здорової залежності (42 бали).

Отже, для осіб Г1 притаманним виявився стан дисфункціонального відокремлення, Г2 – деструктивної надзалежності, а Г3 – здорової залежності.

Незалежно від варіанту міжособистісної залежності, перебування у порушених міжособистісних стосунках впливало на побудову особами Г1 і Г2 власного життєвого сценарію, а також на стан їх психологічного благополуччя та психічного здоров'я.

Спираючись на отримані результати, можна стверджувати, що респонденти Г1 характеризувалися порушенням міжособистісної взаємодії, основою якого ставала нездатність установлювати близькі взаємини та розвивати соціальні зв'язки. Вони відчували страх перед стосунками психологічної інтимності, які асоціювали з поглинанням, утратою себе, розчиненням у сімейних стосунках, тому були переконані в перевазі незалежності та самодостатності у порівнянні з близькістю і прихильністю.

Особам Г2 було притаманне порушення міжособистісної взаємодії, в основі якого лежала надмірна потреба в емоційній близькості, любові та прийнятті з боку значимих інших (насамперед, батька), ригідне прагнення до отримання допомоги та здобуття підтримки на тлі постійного відчуття себе як безпорадної і слабкої особистості, незалежно від конкретної ситуації. Вони відчували невпевненість у собі, несамодостатність, відчуття безпорадності, тривоги з приводу можливого відкидання родиною в разі незгоди з волею батька.

Особи Г3 відрізнялися від інших спроможністю будувати стосунки здорової залежності, що виявлялось у спосібності до встановлення та підтримки довготривалих емоційних взаємин, адаптивності та варіа-

тивності поведінки й міжособистісних стосунків. Вони демонстрували відчуття впевненості, безпеки та переконання у тому, що потреба в батьківській підтримці та допомозі не обов'язково є ознакою слабкості або неуспішності, а може бути свідоцтвом партнерських відношень.

Пошук ознак співзалежності як психологічного конструкту, що стає підґрунтям деформації міжособистісної взаємодії, встановленої у обстежених Г1 і Г2, дозволив отримати наступні результати (табл. 3). За методикою

Б. Уайнхольда, середній показник, притаманний особам Г1, склав 31 бал, що, згідно з обґрунтуванням О. Кочаряна, Є. Фролової, І. Гуртової, свідчило про наявність у них контрзалежної моделі поведінки; у осіб Г2 зареєстровано співзалежний поведінковий стереотип (середній показник – 65 балів); для осіб Г3 характерною була нормативна незалежна поведінка (середній показник – 38 балів).

Обстежених Г1 характеризувала поведінка з прагненням до уникання емоційного контакту з батьком, відгороженість та дистанційованість у відносинах і одночасне прагнення до суперництва з ним, зовнішня демонстрація абсолютної незалежності та непроникності на тлі внутрішнього бажання приховати від себе й інших власні страхи відкидання та поглинання, занепокоєння, невпевненість і слабкість.

Особам Г2 у міжособистісних відносинах із батьком були притаманні пасивність, порушення особистісних кордонів, страх самотності та невпевненість у власних можливостях, переконання у своїй безпорадності й нецінності.

На відміну від інших, особам Г3 виявилась властивою здатність побудувати конструктивні партнерські стосунки з батьком, засновані на адекватно-незалежній моделі поведінки.

Діагностика стилю міжособистісних стосунків (за однойменною методикою О. Кочаряна, Є. Фролової, І. Бару) дала можливість отримати такі результати (табл. 4). У осіб Г1 превалював стиль сепарації (середній показник – 119 балів) із високими показниками злиття (середній показник – 103 бали) та низькими – близькості (середній показник – 67 балів). Обстеженими Г2 притаманними були міжособистісні стосунки за стилем злиття (середній показник – 124 бали) із середньою вираженістю сепарації (середній показник – 86 балів) та низькою – близькості (середній показник – 74 бали). Для осіб Г3 характерним був стиль міжособистісних стосунків за типом близькості (середній показник – 117 балів)

на тлі низьких значень за шкалами сепарації (середній показник – 52 бали) та злиття (середній показник – 39 балів).

За свідченням авторів методики [13], близькість виявляє зв'язок із суверенністю психологічного простору в цілому та окремими його компонентами, з високим рівнем інтегрального самоствалення, з розвинутою статевою роллю «Я-концепцією» особистості, гармонійністю міжособистісних стосунків і низьким рівнем суб'єктивного переживання самотності. Близькість бере участь у забезпеченні границь особистості, високого рівня особистісної автономії та зрілості особистості в цілому. Деформація міжособистісних стосунків пов'язана з порушенням структурної цілісності особистості, при цьому злиття і сепарація виявляють зв'язок із високим рівнем переживання са-

мотності, дисгармонійністю міжособистісних стосунків, незрілістю границь особистості та низьким рівнем самооцінки.

Крім того, задекларовано, що стратегія близькості, пов'язана з відчуттям продуктивності та задоволеності життям, передбачає зріле рішення щодо побудови партнерських відносин і є результатом осмисленого життєвого шляху особистості.

Компонент «злиття» утворює фундамент для формування залежної життєвої стратегії, яка відображає фіксацію на значущому іншому, відсутність почуття власної цінності. Модель побудови міжособистісних відносин і взаємодії зі світом у цілому відображає прагнення «бути веденим» кимось сильнішим і компетентним.

Компонент «сепарація» сприяє формуванню автономної життєвої стратегії, яка

Таблиця 2

Результати вивчення міжособистісної залежності у обстежених (сер. бал ± m)

шкала методики	рівень вираженості / амплітуда балів	Г1, n=32	Г2, n=21	Г3, n=32
деструктивна надзалежність	низький (10–17)	23±2,6	43±1,8	11±1,2
	помірний (18–30)			
	високий (31–50)			
дисфункціональне відокремлення	низький (10–27)	46±3,3	29±2,4	15±2,7
	помірний (28–37)			
	високий (38–50)			
здорова залежність	низький (10–29)	14±2,1	12±1,9	42±2,3
	помірний (30–39)			
	високий (40–50)			

Примітка. Достовірність розбіжностей показників між групами становить від $p \leq 0,01$ до $p \leq 0,05$

Таблиця 3

Результати вивчення проявів співзалежності у обстежених (сер. бал ± m)

шкала методики / амплітуда балів	Г1, n=32	Г2, n=21	Г3, n=32
контрзалежність (20 – 34 б.)	31±3,2	–	–
незалежність, умовна норма (35 – 42 б.)	–	–	38±3,5
співзалежність (43 – 80 б.)	–	65±3,8	–

Примітка. Достовірність розбіжностей показників між групами дорівнює від $p \leq 0,01$ до $p \leq 0,05$

Таблиця 4

Результати вивчення стилю міжособистісних стосунків, притаманних обстеженим (сер. бал ± m)

шкала методики	рівень вираженості / амплітуда балів	Г1, n=32	Г2, n=21	Г3, n=32
близькість	низький (26–85)	67±2,9	74±3,4	117±2,7
	помірний (86–109)			
	високий (110–130)			
злиття	низький (27–49)	103±3,2	124±3,9	39±3,3
	помірний (50–79)			
	високий (80–135)			
сепарація	низький (28–54)	119±3,3	86±3,2	52±3,1
	помірний (55–87)			
	високий (88–104)			

Примітка. Достовірність розбіжностей показників між групами становить від $p \leq 0,01$ до $p \leq 0,05$.

Таблиця 5

**Порівняльний аналіз змісту дезадаптивних проявів
у структурі міжособистісної залежності в осіб Г1 і Г2**

Компоненти міжособистісної залежності	Г1, n = 32	Г2, n = 21
емоційний	<ul style="list-style-type: none"> домінування у переживаннях емоцій гніву, люті, амбівалентно спрямованих на себе та батька; страх психологічної інтимності, емоційний холод 	<ul style="list-style-type: none"> домінування у переживаннях емоцій тривоги, сорому й провини; страх самотності, боязнь бути покинутим родиною та залишитися сам-на-сам із собою
когнітивний	спотворення «Я-концепції» та образа батька	
	гіпертрофоване відчуття власної значимості, переконання в самодостатності, силі, компетентності	уявлення про себе як про слабку, безсилу особу, переконання у власній безпорадності, безсилості та некомпетентності
мотиваційний	превалююча потреба в униканні близькості, у сепарації, автономії та незалежності	переважаюча потреба у підтримці, безпеці та керівництві з боку батька, підкорення власних потреб потребам батька або компанії
поведінковий	активне чи пасивне перекладання на батька процесу прийняття рішень щодо власного життя; нездатність висунути вимоги батьку, від якого залежить	
	редукція комунікації з батьком, конфліктність, нестабільність, деформація суб'єктності зі зміною спрямування системи ставлень і поведінки з себе на батька	обмежена здатність приймати буденні рішення без постійних порад та підбадьорень з боку батька; прагнення поступатися власними інтересами у процесі взаємодії з батьком
	контрзалежні моделі поведінки	співзалежні моделі поведінки

Таблиця 6

**Структурна та змістова характеристика типів реагування на залучення
до роботи в батьківському бізнесі дітей власників**

Параметр оцінки	Г1, n = 32	Г2, n = 21	Г3, n = 32
адиктивна поведінка	напруженість адиктивного статусу		нормативна
	надмірне захоплення або залежність за поведінковими об'єктами:		
	-комп'ютерні ігри	-комп'ютерні ігри	
	-інтернет	-Інтернет	
	-азартні ігри	-азартні ігри	
		-читання	
	надмірне захоплення або залежність за фізіологічними об'єктами:		
	-секс		
		-їжа	
		-чай/кава	
	надмірне захоплення хімічними об'єктами:		
	-тютюн,	-тютюн,	
-алкоголь	-алкоголь		
-психостимулятори			
-канабіноїди			
-седативно-снодійні			
тип міжособистісної залежності	дисфункціональне відокремлення	деструктивна надзалежність	здорова залежність
поведінкові моделі міжособистісної залежності	контрзалежні моделі поведінки	співзалежні моделі поведінки	незалежні моделі поведінки
стиль міжособистісних стосунків	сепарація	злиття	близькість
тип реагування	протестно-контрзалежний інтерпсихічно-агресивний	деструктивно-надзалежний інтрапсихічно-афективний	адекватно-незалежний

ґрунтується на високій цінності та автономії власного «Я», водночас вона є позбавленою чуттєво-емоційних переживань. Модель побудови міжособистісних відносин реалізує прагнення до незалежності та дистанційованість у взаємодії з партнером.

Згідно з концепцією Р. Борнштейна, міжособистісна залежність – це багатокомпонентний психологічний конструкт, який складається з когнітивного, емоційного, мотиваційного та поведінкового компонентів, мозаїчні порушення і взаємодія яких обумовлює особливості його формування та проявів. При порушенні міжособистісних стосунків зазнавати руйнації можуть як кожен компонент окремо, так і вся структура стосунків у цілому. Отже, за алгоритмом, запропонованим І. Бару [15], нами здійснено компонентний аналіз даного феномена в осіб Г1 і Г2 (табл. 5).

З табл. 5 видно, що в обстежених Г1 і Г2 у формуванні міжособистісної залежності були задіяні всі її компоненти, викривлення яких мало різну, а іноді й діаметрально протилежну змістовну наповненість. Це пояснювало відмінності їх деструктивного зовнішнього реагування на ситуацію тиску з боку батька щодо їх участі у спільному бізнесі.

Узагальнення отриманих результатів дозволило виділити й охарактеризувати психологічні механізми розвитку типів поведінкового реагування, що виникають у разі залучення другого покоління власників до роботи в спільному бізнесі (табл. 6).

Так, для *протестно-контрзалежного інтрапсихічно-агресивного типу*, що був притаманний особам, які приймали участь в батьківській справі примусово, вимушено підкоряючись батьківській волі, характерними проявами було адиктивне захоплення на рівні небезпечного вживання за багатьма об'єктами нехімічного (комп'ютерні й азартні ігри, Інтернет, секс) та практично усіма об'єктами хімічного (тютюн, алкоголь, психостимулятори, канабіноїди, седативно-снодійні) походження. Базовим психологічним механізмом, на тлі якого був можливим розвиток даного типу патологічного реагування, ставало викривлення всіх компонентів міжособистісної залежності з формуванням дисфункціонального відокремлення, клінічного аранжування якому надавали прояви порушення емоційного компоненту у вигляді емоцій гніву, люті, амбівалентно спрямованих на себе й батька, надмірного страху власної життєвої неспроможності у поєднанні з контрзалежними поведінковими стереотипами і сепарацією як стилю міжособистісних стосунків із батьком.

Деформовано-залежному інтрапсихічно-афективному типу патологічного реагування, характерному особам, які займалися батьківською справою за пасивною згодою та мотивацією пристосування, виявилась притаманною адиктивна поведінка на рівні небезпечного захоплення або залежності за переважної більшості об'єктів нехімічного походження (комп'ютерні й азартні ігри, Інтернет, читання, їжа, чай/кава), а також небезпечний рівень уживання деяких об'єктів хімічного походження (тютюн, алкоголь). Цей тип патологічного реагування був зумовлений ураженням усіх компонентів міжособистісної залежності з формуванням деструктивної надзалежності з інтрапсихічно спрямованим негативним забарвленням, емоціями тривоги, сорому й провини, безпорадності й самотності через надмірний страх власної життєвої неспроможності у сполученні зі співзалежними моделями поведінки та деформацією міжособистісних стосунків із батьком за типом злиття.

У осіб, які приймали участь в родинному бізнесі за усвідомленим власним бажанням, адиктивний статус не мав ознак напруженості (окрім надмірного захоплення роботою). У міжособистісних стосунках із батьком вони проявляли ознаки здорової залежності, використовували моделі незалежної поведінки та будували стосунки за типом близькості. Дану нормативну конфігурацію відсутності адиктивної поведінки та патологічних проявів міжособистісної залежності ми визначили як *адекватно-незалежний тип* реагування на залучення до роботи у батьківському бізнесі.

Висновок. Отримані дані були враховані нами при розробці системи заходів психокорекції та психологічної підтримки членів родини, які займаються спільним бізнесом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маркова А. Особливості функціонування сімейної системи в родинях, які займаються спільним бізнесом: аналіз проблеми / А. Маркова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – вип 5. – С. 163 – 169.
2. Бурда В. Люди в семейном бизнесе / В. Бурда // Менеджер по персоналу. – 2011. – № 4. – С. 6 – 18.
3. Киренкина Э. Особенности преемственности в семейном бизнесе / Э. Киренкина // Экономика и управление. – Симферополь: РИО НАПКС, 2008. – № 6. – С. 103-106.
4. Федечко О. Семейні фірми: успіхи та поразки [Електронний ресурс] / О. Федечко. – Режим доступу: http://rodynnifirmy.org.ua/_a/56fbad37-1703-4001-994a-08ca13e447c7
5. Неупокоева Н. Психологическая служба в сельском районе / Н. Неупокоева // Сельская школа. – 2003. – №5. – С. 104 – 105.

6. Метод комплексной оценки аддиктивного статуса индивида и популяции с помощью системы AUDIT-подобных тестов / [Линский И. Минко А., Артемчук А. и др.] // Вісник психіатрії та психофармакотерапії. – 2009. – № 2 (16). – С. 56 – 70.
7. Аддиктивный статус и метод его комплексной оценки при помощи системы AUDIT-подобных тестов / [Линский И., Минко А., Артемчук А. и др.] // Психическое здоровье. – 2010. – № 6 (49). – С. 33 – 45.
8. Линский И. Аддиктивный статус больных, зависимых от алкоголя / И. Линский, О. Выглазова // Український вісник психоневрології. – 2014. – Том 22, вип. 1(78). – С. 107 – 113.
9. Макушина О. Методы психологического изучения девиантного поведения: учеб. пособие / О. Макушина. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2006. – 79 с.
10. Кочарян О. Оцінка психодіагностичних можливостей методик діагностики міжособової залежності / О. Кочарян, Є. Фролова, І. Бару // Вісник Харківського педагогічного університету. Серія: Психологія – Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2012. – Вип. 43, Ч.2. – С. 155 – 165.
11. Уайнхолд Б. Освобождение от созависимости / Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд / Перевод с англ. А. Чеславской. – М.: Независимая фирма «Класс», 2002. – 224 с.
12. Кочарян А. Оценка эффективности методики Б. Уайнхолда для диагностики межличностной зависимости у мужчин / А. Кочарян, Е. Фролова, И. Гуртовая // Проблемы емпіричних досліджень у психології. – 2009. – вип.3. – С.356 – 363.
13. Бару І. Особливості симптомокомплексу «емоційного холоду» в міжособистісних стосунках: дис. ... канд. психол. н. 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна МОН України / І. Бару.– Харків, 2015. – 205 с.
14. Лапач С. Статистические методы в медико-биологических исследованиях с использованием Excel [Текст] / С. Лапач, А. Чубенко, П. Бабич. – Киев: Моріон, 2000. – 320 с.
15. Бару І. Структура порушень міжособистісних відносин чоловіків в період ранньої дорослості / І. Бару // Вектори психології – 2012 – ХНУ імені В.Н. Каразіна: міжнародна молодіжна наукова конф., 23 квітня 2012 р.: тези доп. – Х., 2012. – С. 107 – 109.